

Öğr. Gör. Abdulkhalil AHMADOUGHLI

Belh Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Özbek Dili ve
Edebiyatı, Belh/AFGANİSTAN
khalil.ahmadoughli1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4835-7837

Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE
kocogluturgut@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5144-3854

**ÇAĞATAY EDEBİYATI ŞAİRİ
ŞEYHZÂDE ATÂYÎ'NİN ALTI
GAZELİNİN TRANSKRİPSİYON,
ÇEVİRİ VE SÖZLÜK ÇALIŞMASI**

TRANSLATION, TRANSCRIPTION AND
DICTIONARY STUDY OF THE SIX
GHAZAL CHAGATAI LİTERATURE
POET SHAYKHZADE ATAYÎ

DOI Number: 0.28981/hikmet.466364

ÖZ

Çağatay Türkçesi (Eski Özbek Türkçesi), Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ın zamanında ve onun gayretleri ile oluşturulmuştur. XV. yüzyıl yani Timurular devrinde yükselip XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Günümüzde Özbek Türklerinin yaşadığı Özbekistan ve Afganistan'ın kuzeyinde Modern Özbek Türkçesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Mevlânâ Lutfî, Haydar-ı Harezmi, Sekkâkî, Durbek, Gedâyî, Yakînî, Mevlânâ Atâyî, Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara Timurular döneminde Çağatay Türkçesi ile eserler kaleme almış önemli şairlerindendir.

Çağatay edebiyatının önemli şairlerinden Mevlânâ Şeyhzâde Atâyî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ali Şir Nevâyî "Mecalisü'n- Nefâyis" ve "Muhakemetü'l- Lügatayn" adlı eserlerinde Atâyî hakkında çok az bilgi yer almaktadır. Atâyî'nin mevcut tek eseri dîvândır ve bir nüshası bulunmaktadır. Arap alfabesi ile yazılmış bu nüshanın ilk ve son sayfalarında "Dîvân-ı Şeyhzâde Atâyî" kaydı vardır. Dîvânın orijinal nüshasını 1927'de Rus bilgin A. H. Samoyloviç Asya Müzesi'nde özel yapılan bir karton kılıfın içinde bulmuştur. Atâyî Dîvânı, 2008'de Kril alfabesiyle Taşkent'te neşredilmiştir.

Bu çalışmada, Atâyî'nin altı gazeli önce Türkiye Türkçesi alfabesi ile transkribe edilecek akabinde Türkiye Türkçesine aktarılacak ve her gazelin sonunda, gazeldeki kelimeleri içeren Çağatay Türkçesi - Türkiye Türkçesi formatında bir lügat hazırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatay edebiyatı, Şeyhzâde Atâyî, Şeyhzâde Atâyî Divanı.

ABSTRACT

Chagatai Turkish (Old Uzbek Turkish) was created by Cengiz Han's son Çağatay Hân at the time and by his efforts. XV. century, the Timurid period and rise to XX. century until the beginning. Today, Uzbek Turks continue to be used as modern Uzbek Turkish in Uzbekistan and north of Afghanistan. Mevlana Lutfî, Haydar-ı Harezmi, Sekkaki, Durbek, Gedayi, Yakini, Mevlana Atayi, Ali Şir Nevayi and Huseyin Baykara are the poets of Chagatai Turkish and Timurid period We do not know enough about the life of Mevlana Shaykhzade Atayi.

He has only divan. There is only one copy of this divan. In the first and last pages of this manuscript written in Arabic alphabet, there is a record of Divan-ı Shaykhzade Atayi. In 1927, Russian scholar A. H. Samoylovich found the original copy of the Divan in a special cardboard case in the Asian Museum. Atayi Divanı was published in 2008 in the Kril alphabet in Tashkent.

In this study, as a small model of the thesis we are preparing before Atayi six ode then Turkey will be transcribed with the Turkish alphabet to be transferred to Turkey Turkish and end of each ode, Chagatai Turkish containing the words on the ode-Turkey a glossary will be prepared in Turkish format.

Keywords: Chagatai Turkish, Chagatai Literature, Şeyhzade Atayi, Şeyhzade Atayi Divanı.

Giriş

Çağatay edebiyatı ya da Çağatay Türkçesi (Eski Özbek Türkçesi) Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'ın emeği ile oluşturulmuştur. XV. yüzyılda Timurlular devrinde yükselmeye başlayıp XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. XX. yüzyılın başlarından sonra Çağdaş Özbek Türkçesi olarak Özbekistan ve Afganistan'ın kuzeyinde kullanılmaktadır.

Dolkun Kâdir'e göre Çağatay dili eski Uygur dili etkisi ile ortaya çıkmıştır. XV. Yüzyıldan başlayıp XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. (Kâdir, 2004:3)

XV. yüzyılın birinci yarısında Çağatay Türkçesi ile yazan şairler; edebiyat, sanat ve medeniyeti zenginleştirmeye yönelik eserler vücuda getirmişlerdir. Lütî, Haydar-ı Harezmî, Sekkâkî, Durbek, Gedâyî, Yakînî, Şeyhzâde Atâyî gibi şairler; Alî Şîr Nevâyî gibi büyük bir şairin yetişmesine zemin ve imkân hazırlamışlardır.

Şeyhzâde Atâyî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Dîvânının birinci ve son sayfasında “**Divân-ı Şeyhzâde Atâyî**” kaydı vardır.

Alî Şîr Nevâyî'nin “Mecalisü'n-Nefâyis” ve “Muhakemetü'l-Lugateyn” eserlerinde ve Atâyî'ye çağdaş olan Yakînî'nin “Ok ve Yay” kitabında, Atâyî hakkında kısa bilgiler vardır:

Alî Şîr Nevâyî “Mecalisü'n-Nefâyis” adlı eserinde, Mevlânâ Atâyî'nin Türkçe şiir söyleyen şair olduğunu ve Afganistan'ın kuzeyindeki Belh şehrinde yaşayıp orada vefat ettiğini söyler: “Mevlânâ Atâyî Belh'te yaşamıştır. İsmail Atâ ferzendlerindedir. Derviş-veş, hoş-hulk ve münbesit kişidir. Türkîgûy (Türkçe söyleyen) şairlerdendir ki kısa zamanda Türkler arasında meşhur olmuştur ve bu matla onundur:

Ol senem kim suv yakasında perî tek olturur

Gayeti nazûkligindin suv bile yutsa bolur

Şiirlerindeki kafiyelerde bazı kusurlar vardır. Onun şiirlerinde Türkçe sözler çok fazladır. Onun şiir dili sade ve halk diline yakındır. Mezârı Belh civarındadır. (Nevâyî, 1961: 74-75)

Alî Şîr Nevâyî, “Nesâyimü'l-Mahabbe” adlı eserinde Atâyî'nin babası İsmail Ata hakkında şunları kaydetmiştir: İsmail Ata, Hoca Ahmet Yesevî'nin kardeşi İbrahim Ata'nın oğlu olup, keramet sahibidir ve yüz sene yaşamıştır. On yedi yâ da on sekiz çocuğu vardı. (Nevâyî, 1495: 135)

Alî şîr Nevâyî “Muhakemetül- Lugateyn”de, Mevlânâ Atâyî'nin Emir Timur'un oğlu Şah-ruh Mirzâ'nın zamanındaki şairlerden biri olduğunu söyler: “Şahruh Sultan zamanının sonuna kadar Türkçe söyleyen şairler yetişmiştir. Türk emirlerinden de hoş-hulk şairler çıkmıştır. Bunlar Sekkâkî, Haydar Harezmi, Atâyî, Mukîmî, Yakînî, Emîrî, Gedâyî gibi önemli şairlerdir. (Sıddık,1387: 91)

Mevlânâ Atâyî'nin çağdâşı olan Yakînî, “Ok ve Yay” eserinde Atâyî'nin sadece adını zikredip ondan bir beyit yazmıştır:

“...ki Hâce Atâyî söylemiştir:

Ol şah-sevâr tirkeşining oqıning yungı

Cân kuşınıng tiriklata kesgân nişânı dur”¹

Atâyî Divân'ından ilk bahseden Rus bilgin A. H. Samoyloviç'tir. Samoyloviç, divânın Arap harfli el yazma nüshasını 1927'de Asya Müzesi'nde bulmuştur. Bu nüshanın mahfazasında Kiril alfabesiyle “Tebriзли Beylerbeyi Fethali Han tarafından 12 Haziran 1818 tarihinde hediye edilmiştir.” cümlesi yer almaktadır. Samoyloviç, özellikle Divân'daki gazellerin aruz kalıpları üzerine çalışma yapmış ve 17 gazeli Arap alfabesiyle neşretmiştir. Şu an bu nüsha San Petersburg'da Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün el yazmaları bölümünde 12-V-2456 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. (Seyfullah, 2008:5) Seyfüddin Sayfullah, bu nüshayı esas alarak Atâyî Divânı'nı Kiril alfabesiyle 2008'de, Taşkent'te neşretmiştir. Bu neşre göre Atâyî Divânı'da 259 gazel, 1718 beyit (3436 mısra) yer almaktadır. Çağatay edebiyatında gazel-gûyluğun önemli temsilcilerinden kabul edilen Şeyhzâde Atâyî'nin divanında, gazel haricinde şiir bulunmamaktadır.

1. Atâyî Divânı'ndan Altı Gazelin Transkripsiyon, Tercüme ve Sözlüğü:

Türkiye'de Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı üzerine çalışmalar daha çok bu edebiyatın önde gelen temsilcilerinden Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Baykara üzerinde yoğunlaşmıştır. Atâyî ve onun gibi pek çok Çağatay şairi üzerine yapılan akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ayrıca Çağatay Türkçesi – Türkiye Türkçesi sözlük çalışmaları da birkaç çalışmayı geçmemektedir.

Hem edebiyat hem dil araştırmalarına katkı sağlamak üzere 15. asrın Çağatay şairlerinden Atâyî'nin divanını transkripsiyon ve tercüme ederek metin bağlamalı bir Çağatay Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük oluşturmayı hedeflemekteyiz. Ancak bu hacimli çalışmaya girmeden önce divandan seçtiğimiz altı gazel üzerine bu minvalde küçük bir çalışma yapmayı düşündük. Bu

¹ Yakînî, “Ok ve Yay”, www.ziyouz.com Kütüphanesi, s.259.

düşünceyle, Samoyloviç nüshasından tıpkıbasım olarak hazırlanan Ziyouz Kütüphanesi'ndeki nüsha ve Seyfullah Seyfüddin'in Kiril alfabeli neşri esas alınarak iki nüsha kontrol edilmek suretiyle bu çalışmada, Şeyhzâde Atâyı'nın altı gazeli transkribe ve tercüme edilerek bu gazellerin metin bağlamlı sözlüğü hazırlanacaktır.

Gazel

1

-.-- / -.-- / -.-- / -.--

Öltürür irdi meni hicrân hayâling bolmasa

Yâ ümid-i devlet-i vaşl-ı vişâling bolmasa

(Hayâlin ya da devletine kavuşma ümidim olmasaydı ayrılığın beni öldürecekti)

Ay u kün zerre mu'ârız bolğay irdi yüzünga

Mu'ciz-i hüsn ü melâhat zülf ü hâling bolmasa

(Yüzündeki benin, saçın ve tabiatüstü güzelliğın olmasaydı. Ay, güneş ve zerreler yüzünün güzelliğine muhalefet edecekti.)

Sevmegay irdi kişi 'âlemde senden özgeni

Ger vefâ kılmakta 'âşıkka visâling bolmasa

(Eğer âşığa, vuslat gibi bir vefâ göstermesen, dünyada senden başkasını hiç kimse sevmeyecekti.)

Ay cemâling hüsrev ü seyyâre hüsn eflâkıda

Tengrîden tün kün tilarman kim zevâling bolmasa

(Ay yüzün, güzellik feleklerinin sultanı ve güneşidir. Gece gündüz Tanrı'ya dua ediyorum ki eksik olmayasın.)

Bihaber bolsa melek körgeç seni insân bikin

Ne 'aceb maşşerde hem suruğ sevâling bolmasa

(Melek; seni bilmese/tanımasa, seni insan gibi görecektir. Kıyamet gününde sorgu-sualinin olmaması şaşılacak değil.)

هكمت - Hikmet - مکت

Âdemîliğdin imes kim ol perîden ayrılıp

Bu tiriklikden köngül ger infî'aling bolmasa

(*O peri gibi güzel sevgiliden ayrılıp da hayattan gönlü koparmamak, insanlıktan değildir.*)

Ûl u ñalingden **Atâyî** me'rifet tutma ümîd

Ol ağız biling hayâli birle hñaling bolmasa.

(*Ey Atâyî! O ağızın, belin ve benin hayâli olmazsa, dedikodundan bilgi ümit etme.*)

Sözlük

‘ aceb (A):	Şaşma, şaşırma	hüsrev (F):	Sultan
âdemî (A):	İnsan	imes (T):	Değil
âdemî-liğ : (A)	İnsanlık	infî'âl (A):	Darılma, gücenme, kırılma
ağız (T):	Ağız	irdi (T):	İdi
‘ âlem (A):	Dünya	ıılmağ (T):	Yapmak
‘ âşık (A):	Bir kimseye veya bir şeye karşı sevgi ve bağlılık duyan kişi.	ııl ü kâl (A):	Dedikodu
ayrılmağ (T):	Ayrılmak	köngül (T):	Gönül; vazgeçmek
bil (T):	Bel	körgeç (T):	Görececek
bî-haber (A):	Habersiz, bilgisiz	kün (T):	Gün, Güneş
bikin (T):	Gibi, benzer	mağşer (A):	Kıyamet günü
bol- : (T):	Ol-	melâhat (A):	Güzellik
bol-ğay (T):	Olacak	ma'rifet (A):	Tanıma, bilme
bol-ma-sa (T):	Olmazsa	mu'arız (A):	Karşı çıkan
eflâk (A):	Gökler	mu'ciz (A):	İnsanları hayran bırakan, tabiatüstü sayılan
hñl (F):	Ben(vücuttaki)	ol (T):	O, işaret zamiri.
hayâl (A):	Hülya, hayal	öltür- (T):	Öldür-
hicrân (A):	Ayrılık	öltür-ür (T):	Öldürür
hüsñ (A):	Güzellik, cemâl	özge (T):	Yabancı, başka

perî (F): Güzel, sevgili

sevâl (T): Sual, soru

seyyâre (A): Güneş, yıldız

suruğ (T) : Soru

Tengri (T): Tanrı

tila- (T): İste-

tiriklik (T): Yaşam, hayat

tün (T): Gece

ümîd (F): Umut, beklenti

vaşl (A): Ulaşma, kavuşma

vefâ (A): Vefa, sözünde durma

vişâl (A): Kavuşma , birleşme

zerre (A): Küçük parçacık

zevâl (A): Yok olmak, bitmek

zülĢ (F): Saç

Gazel

2

-. - - / - . - - / - . - - / - . -

Müjde berdi Őubh-dem zülfüñ nesîmîdin sabâ

Cân mu'etter boldı, köñlüm taptı yüz turluk şafâ

(Saba rüzgarı, sabah vakti saçının latifliğinden müjde verdi. Ruhum güzel kokulu oldu, gönlüm yüz türlü şafa buldu.)

Yüzüme sürtüüm ayağın ĥâk-i pâhing közüme

Dedim, ey cân hemdemi ehlen ve sehlen merĥabâ!

(Yüzüme ayağını, gözüme ayağının toprağını sürttüm. Dedim, Ey ruhum arkadaşı! hoş geldin, merhaba)

Ėonça boldum ġamdın elkim dâmingga itmayın

Gül bikin ĥân köñlakı hasret bila boldı ĥabâ

(Üzüntüden tomurcuk oldum, elimi tuzağına sürüklemeyeyim. Çiçek gibi güzel sultan gömleği, hasretten fakir elbisesi oldu.)

ﻫﻴﻜﻤﻪﺕ - ﺋﻴﻜﻤﻪﺕ - ﻫﻴﻜﻤﻪﺕ

HIKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YIL 4, SAYI 9, GÜZ 2018

ISSN: 2458 - 8636

Cîm zülfüng nûn kaçınğ kaçd-ı cân aylab idi

Bâki bolsun lutf etip kirdi elif kıadding ara

(Cîm saçın, nûn kaçın can almak istemişti. Elif gibi düzgün boyun lutfedip araya girdi, eksik olmasın, var olsun.)

Bu beyitte harf oyunu yapılmıştır. Sevgilinin cîm gibi saçı ve nûn gibi kaşı, aşığın canına kastetmiş fakat sevgilinin elif gibi boyu araya girince cîm gibi zülûf ve nûn gibi kaş aşığın canını almaktan vazgeçmiş. Yani cîm ve nûn arasına elif girince cîm+elif+nûn yani "cân" ortaya çıkmıştır.

Lâle oşsatsa üzin ruhsârına me'zûr tut

Yazıda öz başığa koptandur ol köngli kara

(Lâle kendini, senin yanaklarına benzetse, onu hoş gör. O bağrı/gönlü kara çölde kendi başına kalmıştır.)

Ne felekning mihri bardur ne sening könglüngda rahm

Yâ felek cevri nigârâ, yâ sening derding manga

(Ne feleğin sevgisi vardır ne de senin gönlünde merhamet! Ey sevgili! ha feleğin zulmü ha senin aşkının derdi...)

Etekingda körgeli yoldan öterde berg ü kâh

Çihresin kıldı **Atâyi** reşk elinde keh-rubâ

(Ey sevgili! Sen eteğine kuru yaprak ve saman bulaşmış bir hâlde yoldan geçerken, Atâyi seni görünce, eteğindeki kuru yaprak ve samanı kiskandığı için yüzü kehribar gibi sapsarı oldu).

Sözlük

ara(T): İçinde

bâki (A): Kalıcı, sürekli, daimi

ayağ(T): Ayak

bar(T): Var

هكمت - Hikmet - مکت

HİKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YIL 4, SAYI 9, GÜZ 2018

ISSN: 2458 - 8636

baş(T): Baş, kafa	hemdem(F): arkadaş
ber-(T): Ver-	it-(T): it-, sűrűkle-
ber-di (T): Verdi	ķabâ(A): yoksul elbisesi, geĉim darlığı
berg(T): Yaprak	ķadd (A): Boy
bikin(T): Gibi, benzer	kâh(F): Saman
bol-(T): Ol-	ķara(T): Kara, siyah
bol-dı(T): Oldu	ķařd-ı cân(F): Őldűrmek istemek
cân(A): Ruh, nefes	ķař(T): Kaş
cevr(A): sitem, zulűm, eziyet	keh- rubâ(F): Kehribar, samankapan
cîm(A): Cîm harfi	ķıl-(T): Yap-, et-
ĉihre(F): Yűz, surat	ķir-(T): Gir-
dâm(F): Tuzak, kapan	ķop-(T): Kal-
derd(F): Acı, ağrı, sancı	kűnglak (T): Gűmlek, elbise
ehlen ve sehlen (A): Hoş geldin, merhaba	kűngűl(T): Gűnűl
elif(A): Arap alfabesinin ilk harfi	kűr-(T): Kűr-
elif ķadd (A): Uzun boylu	kűr-geli (T): Gűrdűđű
elk(T): Kol, el	kűz(T): Gűz
etek(T): Etek, elbise	lâle(F): Sevgilinin yanağı, lale ĉiĉeđi
et-(T): Etmek	lutf(A): Lűtuf, ihsan, iyilik,
felek(A): Gűk, talih, baht	manga(T): Bana
đam(F): Kaygı, űzűntű, keder	merĉabâ(A): Selam, Hoş geldiniz
đonĉa(F): Gonca, tomurcuk	me'zűr(A): Őzűrlű, mazeretli
gűl (F): Gűl; ĉiĉek	mihir(F): sevgi, Őefkat
ĥâk(F): Toprak	ma'etter(A): Gűzel kokulu
ĥan(T): hűkűmdar	műjde(F): Ődűl, műjdelik, sevinĉ
ĥasret(A): Özlem	nesîm(F): Latif rűzgar

niğâr(F): Sevgili	Őubhdem(F): Sabahleyin, sabah vakti
nûn(A): Nûn harfi	sürt-(T): Sürt-, dokundur-
ođŐat-(T): Benzet-	tap-(T): Bul-
ot-(T): Geç-	turluk(T): ÇeŐitli, türlü
pâ (F): Ayak	tut-(T): Al-
rahm(A): Őefkat, merhamet	üz (T): Yüz, surat
reşk(F): Kıkançlık	yazı(T): Çöl, ova
ruğsâr(F): Yüz, yanak	yol(T): Yol
Őabâ(A): Sabah rüzgârı	zûlf(F): Saç
Şafâ(A): Rahatlık, neŐe	

Gazel

3

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

Ümîd-i vaŐldur pâ-bend bizga

Müyesser bolmasa her-çend bizga

(Bizim içi her ne kadar mümkün olmasa da sevgiliye kavuşma ümidimiz daimidir.)

OŞal yüz ü ağız bimârlıkda

‘inâyetlar kıllur gül-ķand bizga

(İŞte o yüz ve ağız, hastalığımızda bize lütufla tatlı ikram eder.)

Unuttırdı Hızır âb-ı hayâtın

OŞal yâķût-ı Őekker-ķand bizga

(Sevgilinin o Őekerden yakut gibi tatlı dudağı, Hızır'ın âb-ı hayatını bize unutturdu.)

هـيـكـمـت - Hikmet - هـيـكـمـت

HİKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YIL 4, SAYI 9, GÜZ 2018

ISSN: 2458 - 8636

Ne kıattık anlım bar kim alıb cān²

Köngülni kıılmas ol peyvend bizga

(Ne katı düşmanım var ki canımı alsa, sevgili gönlünü bize vermez.)

Fırāķıng derdi ālında körinmes

Çemen-Elbürz u hem elvānd bizga

(Ayrılığın derdi, serabında görünmez. Elbürz bahçesi bize rengarenktir.)

ķılur nūr āyetin zulmet içinde

Müşerreğ her-dem ol cem-bend bizga

(Ayetlerin karanlık içinde ışık verir. O burhan bize her zaman âşikârdır.)

Atâyi tek saçı dīvānesi biz

Ki nāsiđ zāyi^c etma pend bizga

*(Ey öğüt verici! Biz **Atâyi** gibi onun saçının dīvānesiyiz. Bize boş yere öğüt verme.)*

² Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Sözlük

âb-ı hayât (F,A): Hayat suyu, ölümsüzlük suyu	ķıl-(T): Kılmak, etmek
âl(T): serap	göl(F): Gül; çiçek
al-(T): Al-	kim(T): Ki
anl(T): Düşman	kör-(T): Gör-
âyet(A): Kur'an ayeti, alâmet, işaret	kör-inmes(T): Görünmez
bîmâr(F): Hasta	köngöl(T): Gönöl
bizga(T): Bize	müşerreh(A): Âşikâr, açıklanmış,
bol- (T): ol-	müyesser(A): Mümkün, nasip
bol-masa(T): Olmazsa	nâsih(A): Öğüt verici
cân(F): Ruh, nefes	nûr(A): Işık
cem (F): delil, bürhan.	ol(T): O işaret zamiri
çemen (F): bahçe	oşal(T): İşte o
derd(F): Hastalık	pâ-bend(F): Sürekli, daimi
dîvâne(F): Deli	pend(F): Öğüt, nasihat
elbürz(A): Afganistan'ın kuzeyinde bir dağ	peyvend(F): ulaşmak, kavuşmak
elvân(A): Renkli	şeker-ķand(F): Tatlı; sevgilinin dudağı
firāk(A): Uzaklık, ayrılık	unut-(T): Unut-
her-çend(F): Her ne kadar, ne kadar	ümîd(F): Umut, beklenti
her-dem(F) Her zaman	vaşl(A): ulaşma, kavuşma
Ħızır(A): Ħızır aleyhisselam	yākût(F): Değerli kırmızı taş
'inâyet(A): Merhamet, lütuf, iyilik	yüz(T): Yüz, surat
ķâtil(A): Öldüren	zâyi' (A): kayıp, yararsız, işsiz
ķand(F): Tatlı, şeker	zulmet (A): karanlık

Gazel

4

. _ . _ / . . _ _ / . _ . _ / . . _

Közüm ki sevdi yüzüingni Çin i'tikâdı bila

Körür bu müşk-i Hutenni saçing sevâdı bila

(Ey sevgili! Gözüm, senin yüzünü Çin halkının inancı -putperest inancı- ile sevdi. Gözüm, bu Hutten miskini saçının karasıyla görür.)

Boyungnı serv oğumağ ilga 'âdet oldı velî

İrem nihâli ni nisbet bu devce 'adî bila

(Sevgilinin boyunu servi ağacına benzetmek halka adet oldu fakat İrem bahçesinin fidanı ile adi küçük bir devin ne alakası var!)

Cemâl mülkini aldıing vefâ vü mihring ila

Ki mülk bâkî bolur Őâh 'adl u dâdı bila

(Güzellik ülkesini sevgi ve vefa ile fethettin ki güzellik ülkesi padişahın adalet ve ihsanı ile bâkî kalır.)

Murâdım ol közi 'ayyârdur ki bar nazarı

Nihâni 'ĀŐık-ı miskîn-i nâ-murâdı bila

(Dileğim o Őûh bakıŐlı sevgilidir ki miskin âŐıđın ümitsizliği ile gizlice bakıyor.)

Yazuksız öldi kemân ebrûlar cefâsındın

İçing piyâle zi-ĥemmâl Atâyî yâdı bila

(Atâyî, yay kaŐlı güzellerin cefâsından suçsuz yere öldü. Atâyî'yi yâd ederek sâkî elinden bir kadeh için.)

Sözlük

‘ādī(A): sıradan, basit	köz(T): Göz
‘ādet(A): Alışkanlık	mihr(F): Dostluk, sevgi
‘adl(A): Adalet, insaf	miskīn(A): Yoksul
‘ayyār(A): Őûh, fettan	murād(T): Dilek, murat, istek
bākī(A): Daimi, sürekli	müşk(F): Misk
bar(T): Var	mülk(A): Ülke, varlık
bila(T): ile, birlikte	nā-murād(F.A): Ümitsiz, isteksiz
boy (T): Boy	ni nisbet: Ne alakası var
boy-u-ng-nı(T): Senin boyunu	nażar(F): Bakmak, bakış
cefā(A): Vefasızlık, eziyet, zulüm	nihāl(F): Fidan
cemāl(A): Güzellik, yüz	nihān(F): Gizli, saklı
Çīn(T): Çin ülkesi	oķu-(T): Oku-
dād(F): Adalet, ihsan	ol(T): O, işaret zamiri
devçe (F): Küçük dev	piyāle(F): Şarap kadehi
ebrū(F): Kaş	saç(T): Saç
īl: (T): Halk, insanlar	serv(F): Servi ağacı
īl-ga(T): Halka, insanlara	sevād (F): Siyah, kara
hemmāl (A): Sâkî	şāh(F): Padişah
Ĥuten(T): Hutten ülkesi	vefā(A): Dostluk, samimiyet, sözüne durma
irem(A): Cennet bahçesi	velī (A): Ancak, fakat
i‘tikād(A): İnanç	yād(F): Hatırlama, anma
kemān(F): Yay	
kör-(T): Gör-	
yazuk (T): Suç	yüz(T): Yüz, surat
yazuk-sız(T): Suçsuz	

Gazel

5

--./.../.../...

Ey ay yüzüñg bendeları baht u sa'âdet³

Hüsnüñg kibi mihrim sanga her lahza ziyâdet

*(Ey ay yüzlü sevgili! Senin cemâlinin kulları bahtlı ve mutludur.
Benim sevgim, senin güzelliğin gibi her zaman artıyor.)*

Ger bolsa sanga cevr ü cefâ hūy vezîfe

Boldı manga hem mihr u vefâ pîşe vü 'âdet

*(Ey sevgili! Eğer huyun ve görevin bana sitem ve zulüm etmek
olsa, Benim huyum ve görevim de seni sevmektir.)*

Men la'l-i lebing da'vâsını terk itebilman

Çanımğa eger müdde'îlar birse şehâdet

*(Ey Sevgili! Rakipler kanımı dökse de ben senin yakut gibi kırmızı
ve değerli dudaklarının davasından vaz geçmem.)*

Zülfüñgni sevüban yüzüñga secde kıılır men

Kılsa ne 'aceb Çîn iliden butka 'ibâdet

*(Ey sevgili! Saçlarını sevip yüzüne secde ederim. Çin ülkesindeki
puta ibadet edilse, şaşılacak ne var?)*

Mey-hânedede lenger salıp olturdu **Atâyi**

Tâ birdi Şenemlar eline dest-i irâdet

*(Put gibi güzel sevgililer, Atâyi'ye: "artık gidebilirsin" diyene
kadar, Atâyi meyhaneden hiç kalkmayıp oturdu.)*

³ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Sözlük

âdet(A): Alışkanlık	ķıl- (T): Yap-, et-
ay(T): Ay	ķıl-sa(T): Yapsa, etse
baht(F): Baht, talih	ķıl-ur-man(T): yapıyorum, ediyorum
bende(F): kul	leb(A): Dudak
bil-(T): bil-	lahza(A): An, zaman
bir-(T): Ver-	la'l(A): yakut, sevgilinin dudağı
bir-se(T): Verse	lenger(F): Uzun süre kaldığı yerden ayrılmamak
bol-(T): Ol-	manga(T): Bana
bol-sa(T): Olsa	men(T): Ben
but(F): Put, sevgili	mey-hâne(F): Meyhane
cefâ(A): Eziyet, zulüm, vefasızlık	mihir(F): Dostluk, sevgi
cevr(A): Sitem, zulüm	mudde'î(A): Rakip; davacı
çîn(F): Çin ülkesi	ne 'aceb(A) : şaşılır değil
dest(F): El, kol	oltur-(T): Otur-
da'vâ(A): iddia, kavga, yargı	pîşe(F): Meslek
eger(F): Eğer	sal-(T): At-, fırlat-
el(T): El, kol	sanga(T): Sana
ger(F): Eğer	sa'âdet(A): Mutluluk
hūy(F): Huy, âdet	secde(A): Secde
hūsn(A): Güzellik	senem(A): Put; sevgili
'ibâdet(A): Kulluk, tapmak	sev-(T): sev-, beğen-
il(T): Halk	sev-üban(T): Sevip, beğenip
irâdet(A): irade	şehâdet(A): Tanıklık, görmek
it-(T): Et-, yap-	terk(A): Bırakma, unutma
ķan(T): Kan	Vefâ(A): Dostluk, samimiyet
kibi(T): Gibi	Vazîfe(F): Görev

Yüz(T): Yüz, surat

zül(f): Saç

ziyâdet(A): Fazla, çok

Gazel

6

-. _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

Ey bigüm vallâh kerakmas tende cân sizens manga

Hem hayât-ı Hızır 'omr-i cavidân sizens manga

*(Ey sevgilim! Sen olmadan tende can ve Hızır ömrü gibi sonsuz
ömür bana gerekmez.)*

İl tirik dirlar meni könglümde fikr itsem velî

Bu tiriklikte bolur yüz ming gumân sizens manga

*(Halk benim için, yaşıyor, diyorlar fakat gönlüme danışsam, sensiz
bu hayat/yaşamak benim için yüz bin şüphe olur.)*

Siz şenemlar hanıdır siz bendengiz bir inçü kul

Bolmasun oşbu ulusta hân u mân sizens manga

*(Ey sevgili! Siz güzeller sultanısınız, ben kulunuz bir garip köle...
Siz olmadan bu millette bana bir sığınacak yer olmaz.)*

Cevringiz mihr ü vefâdur derdingiz 'ayn-ı devâ

Fi'l-mesel ger öltürürsüz mihr-bân sizens manga

*(Ey Sevgili! Eziyetiniz benim için sevgi ve merhamet, derdiniz
ilaçtır. Eğer beni öldürürseniz, benim şefkatli dostum sizensiz.)*

Vaslıngız 'omrum gülidür şevkide men 'andelîb

Yaz faşında bolur vaqt-i hazân sizens manga

————— ❦ ❦ ❦ ❦ ❦ ————— ❦ ❦ ❦ ❦ ❦ —————

(Ey Sevgili! Ben aşkın bülbülüym. Size kavuşmak ömrümün gülüdür. Bahar mevsimi, siz olmayınca bana hazandır.)

Men bu yüz muştâkıdır men bâğ u büstân kim bolur
Bolmasın nesrîn ü lâle erğevân sızsiz manga

(Ey Sevgili! Ben senin yüzünün âşığıyım. Gül, lâle ve erguvanın olduğu bir bahçede siz olmazsanız, onlar da olmasın.)

Men **Atâî** men **Hüseynî** hüsn içinde sen Hasan
Kerbelâdur ravza-yı bâğ-ı cinân sızsiz manga

(Ben **Atâî'yim**, ben **Hüseynî'yim** sen güzeller içinde en güzelisin (Hasan'sın). Cennetin bahçeleri sen olmazsan benim için Kerbelâ'dır.)

Sözlük

‘andelîb(A): Bülbül	cevr(A): Sitem, zulüm, eziyet
‘ayn(A): Tıpkı, aynı	derd(F): Acı, ağrı, sancı, hastalık
bâğ(F): Bahçe; sevgilinin yüzü	devâ(A): Deva, ilaç
bâğ-ı cinân(F): Cennet bahçesi	di-(T): De-, söyle-
bende(F): Kul, köle	erğevân(F): Erguvan çiçeği
big(T): Bey; sevgili	faşl(A): Mevsim; bölüm, kısım
big-üm(T): Beyim; sevgilim	fıkr(A): Düşünce, fikir
bol-(T): Ol-	fi'l-mesel(A): Meselâ, misâldeki gibi
bol-ma-sun(T): Olmasın	gumân(F): Zan, şüphe
bol-ur(T): Olur	gül(F): Gül, çiçek
büstân(F): Bahçe, meyveli bahçe	hân u mân(F): Ev bark; dost
cân(F): Ruh, nefes	han(T): Hükümdar
câvidân(F): Ebedî, sonsuz	hayât(A): Yaşam

هكمت - Hikmet - مکت

Hasen(A): Güzeller güzeli, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan	mihrbân(F): şefkatli, merhamet eden
hazân(A): Sonbahar	ming(T): Bin
Hızr(A): Hızır aleyhisselâm	muştâk(A): Âşık, özlem duyan
Hüseynî(A): Güzeli; Hz. Muhammed'in torunu.	nesrin(A): Yaban gülü
hüsn(A): Güzellik	'omr(A): Ömür, yaşam
İnçü(F): garip; zeki	oşbu(T): İşte bu
Kerbelâ(A): Irak'ta bir şehir. Hz. Hüseyin'in katledildiği yer.	öltür-(T): Öldür-
kim(T): "ki" bağlacı	ravza(A): Bahçe
kerek- (T): gerek-	senem(A): Put; sevgili
kerak-mas(T): Gereklemez	şevk(A): Aşk, istek, arzu
köngül(T): Gönül, yürek	ten(F): Beden, vücut
kul(T): Kul, köle	tirik(T): Canlı, yaşayan, hayatta
lâle(F): Lâle çiçeği, sevgilinin yanağı, sevgilinin dudağı	ulus(T): Millet
manga(T): Bana	vakt(A): Zaman
men(T): Ben	vaşl(A): Kavuşma, ulaşma
mihir(F): Sevgi; dostluk	vefâ(A): Dostluk, samimiyet
	velî(A): Fakat, ancak
	yüz(T): Yüz (100)
	yüz(T): surat, çehre

Sonuç

Çağatay Türkçesinin teşekkülü ibtidâsında, 259 gazeli muhtevi bir divan tertip eden Şeyhzâde Atâyî, Çağatay Türkçesinin ve Çağatay edebiyatı gazelciliğinin oluşması ve gelişmesinde önemli yere sahip bir şairdir.

Atâyî'nin şiirlerinde aşk anlayışı, şarap ve sevgiliye dair benzetme ve istiarelerde Fars edebiyatının etkisini görmek mümkündür. Aruzu ustaca Çağatay Türkçesine uyarlayan Atâyî'nin gazellerinde aruz kusurları yok denecek kadar azdır. İncelediğimiz altı gazelde iki vezin aksaması bulunmaktadır. Bu da yeni

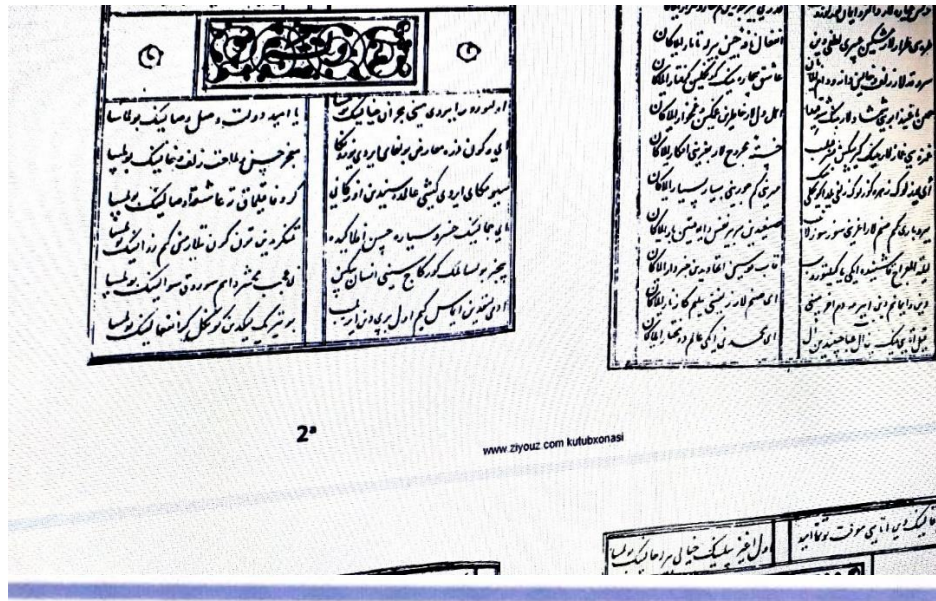
gelişmekte olan bir edebiyatın ilk ürünleri için normaldir. Ayrıca bu iki vezin aksamasının müstensih kaynaklı olacağını da düşünmekteyiz. Atâyî'nin Türkçe kelimeleri çok kullanması da dikkat çekmektedir.

Aslında Atâyî divanının tamamına dair yapmayı hedeflediğimiz bu çalışma dil ve edebiyat incelemelerine özellikle mukayeseli edebiyat çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alî Şîr Nevâyî. (1495), *Nesâyimü'l-Muhabbe*, Turuz.com Kütüphanesi.
- Alî Şîr Nevâyî. (1961), *Mecâlisü'n-Nefâyis*, Tâşkent.
- Alî Şîr Nevâyî. (1387), *Muhakemetü'l-Lugateyn*, (Haz.: Hüseyin Muhammad-zâde Sıddık), Ağtar Neşriyatı, Tebriz.
- Buhârî Şeyh Süleyman Efendi.(1298), *Lügat-i Çağatayi ve Türk-i Osmânî*, Mihrân, Matbaası, İstanbul.
- Esterâbâdî, Mehdî. (1379), *Senglâh Türkçe-Farsça Sözlük*, Tahran Üniversitesi Milli Kütüphanesi, Tahran.
- Kâdir, Dolkun. (2004), *Çağatay Uygur Dili*, Milletler Neşriyatı, Bijing.
- Kanar, Mehmet. (1374), *Türkçe-Farsça Sözlük*, Şirin Matbaası, İran.
- Kanar, Mehmet. (2015), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul.
- Seyfullah, Seyfettin. (2008), *Divân-ı Şeyhzâde Atâyî*, Fen Neşriyatı, Tâşkent.
- Yakînî, *Ok ve Yay*, www.ziyouz.com Kütüphanesi.
- Yarkin Halim, Yarkin Shafiqa, (1387), *Özbekçe-Farsça Sözlük*, Sühen Matbaası, Tehran.

Gazel 1

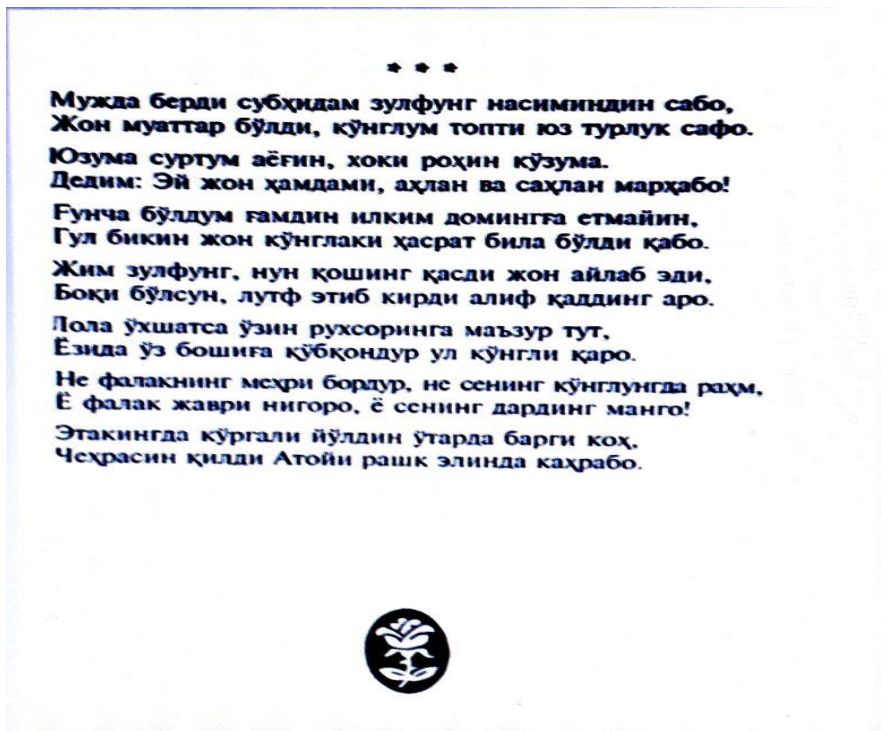
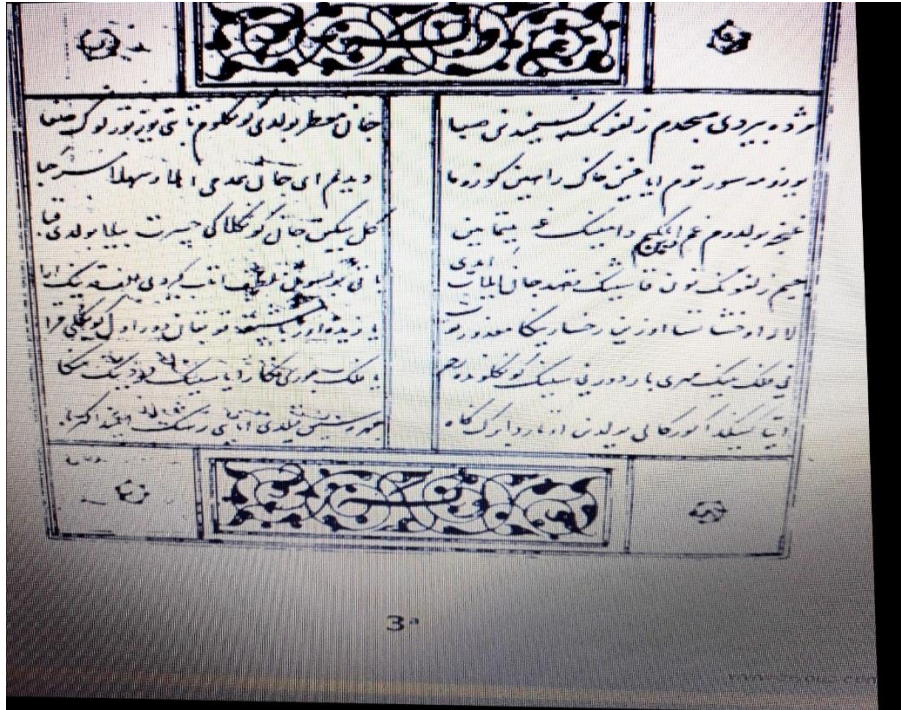

Ултурур эрди мени ҳижрон хаёлинг бўлмаса,
 Ё умиди давлати васли висолинг бўлмаса.
 Ою кун, зарра муориз бўлғай эрди юзунга,
 Муъжизи ҳусну малоҳат зулфи холинг бўлмаса.
 Севмагай эрди киши оламда сендин узгани,
 Гар вафо қилмоқта ошиққа усолинг бўлмаса.
 Эй жамолинг хисрави сайёра ҳусн афлокида,
 Тенгридин тун-кун тиларменким, заволинг бўлмаса.
 Беҳабар бўлса малак, кўргач сени инсон бикин,
 Не ажаб маҳшарда ҳам сўруқ-саволинг бўлмаса.
 Одамилиқдин эмаским, ул паридин айрилиб,
 Бу тирикликтин кўнгул, гар инфолинг бўлмаса.
 Қилу қолингдин Атойи, маърифат тутма умид,
 Ул оғиз, белинг хаёли бирла холинг бўлмаса.

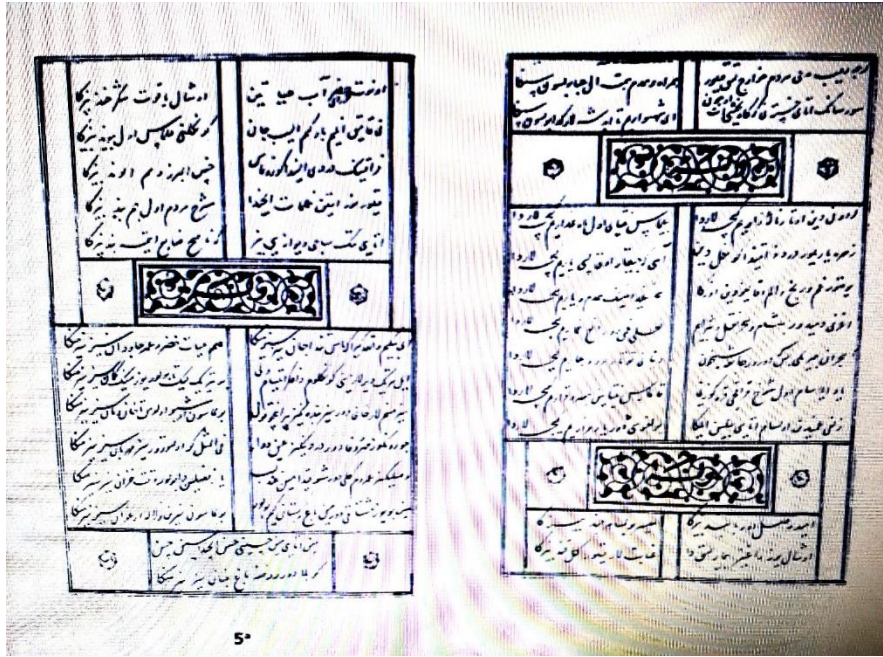

Gazel 2

هكمت - Hikmet

Gazel 3

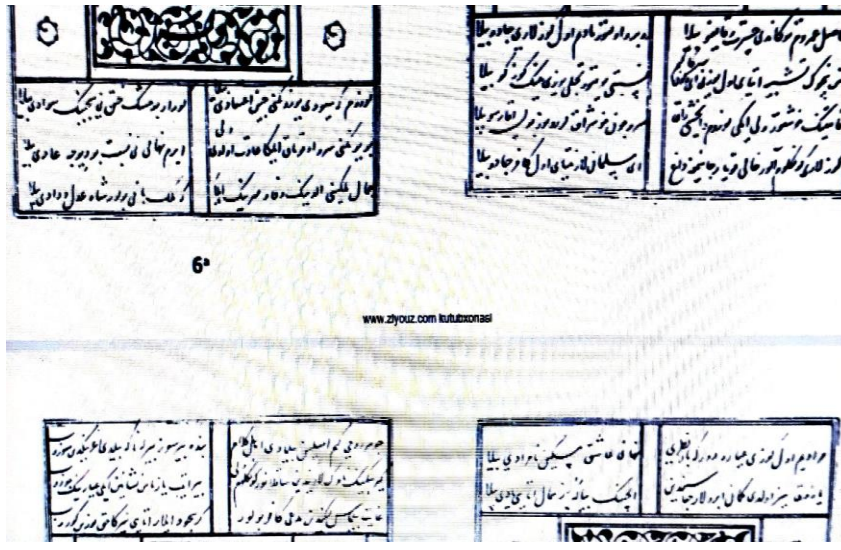
5*

Умиди васлдур побанд бизга,
 Муассар бўлмаса ҳарчанд бизга.
 Ушал юзу оғиз беморлиқда,
 Иноятлар қилур гулқанд бизга,
 Унуттирди Хизр оби ҳаётин,
 Ушал ёқути шаккарханд бизга.
 Не қаттиқ анлим борким, олиб жон
 Кўнгулни қилмас ул пайванд бизга.
 Фироқинг дарди олинда кўринмас,
 Хасе Албурзу ҳам Алванд бизга.
 Қилур "нур" оятин зулмат ичинда,
 Мушарраҳ ҳар дам ул жамбанд бизга.
 Атойитек сочи девонаси биз,
 Ки носих зоёъ этма панд бизга.

Gazel 4

هكمت - Hikmet

6°

www.zyozou.com kutubxonasi

Кўзум, ки севди юзунгни чин эътиқоди билди,
 Кўрар бу мушки Хутанни сочинг саводи билди.
 Бўюнгни сарв ўқумоқ элга оват ўли, вил,
 Эрам ниҳоли не нисбат, бу девчайи ови билди.
 Жамол мулкни олдинг вафоу меҳринг ила,
 Ки мулк боқи бўлур, шоҳ адлу доди билди.
 Мурадм ул кўзи айбодур, ки бор назари
 Ниҳони, ошққи мискини номуроди билди.
 Ёзуқсиз ўли камон абрулар жафосиндин,
 Ичинг пиёлае зи ҳамол Атои сби билди.
 Жоду кўзунг, ки бордур анинг фитна қошида,
 Пайваста нозу шева эрур фикри бошида.
 Кирпикларинг тикишса тазарлар кўнгул эвин,
 Толондур, орс, икки черикнинг савошида.
 Эй бағри тош, кўнгулм эвин айтама хароб
 Ким, суратунг сизилмиш онинг ичи-тошида.
 Эшикта итларинг манга миннат қилурлар, оқ,
 Ҳеч кимса бўлмасун қишнинг туну ошида.
 Ваҳди маош қилғали ул юз назорасин,
 Хайрондурур ҳалойиқ Атои маошида.

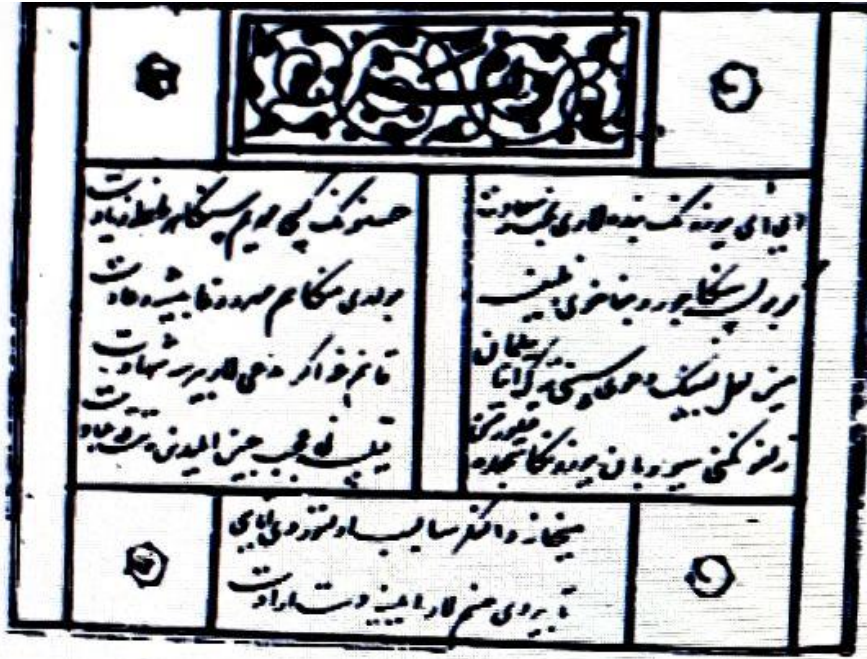
Gazel 5

هكمت - Hikmet

HIKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YIL 4, SAYI 9, GÜZ 2018

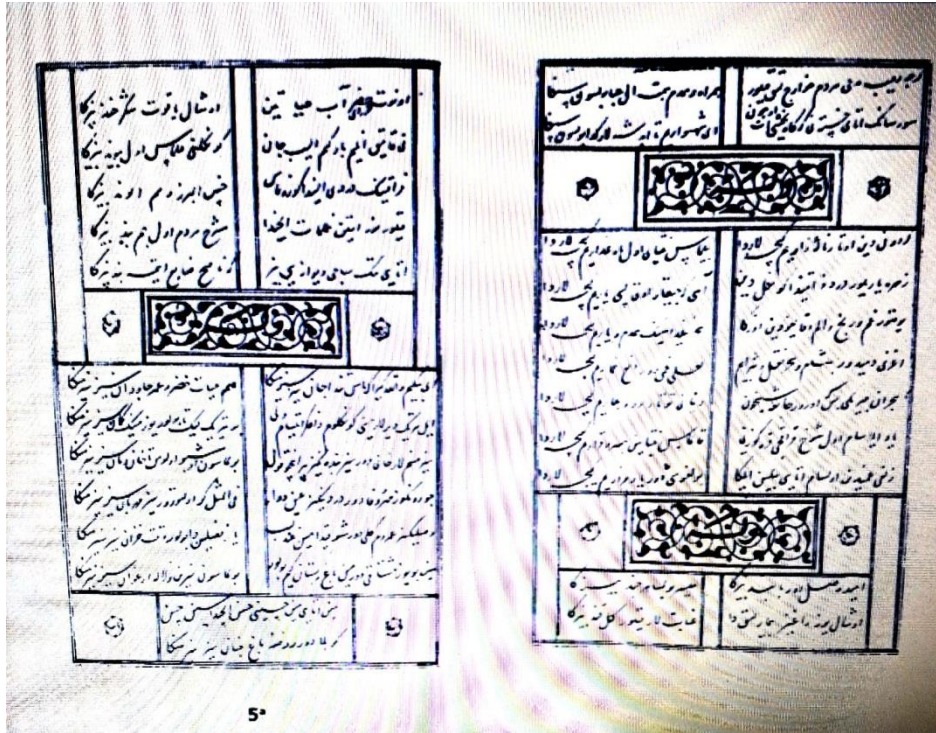
ISSN: 2458 - 8636

* * *

Эй ой юзунг бандалари бахту саодат,
 Хуснунг каби меҳрим санга ҳар лаҳза зиёдат.
 Гар бўлса санга жавру жафо хўй-вазифа,
 Бўлди манга ҳам меҳру вафо пешау одат.
 Мен лаъли лабинг даъвосини тарк эта билмон,
 Қонимға агар муддаилар берса шаҳодат.
 Зулфунгни севабон юзунга сажда қилурман,
 Қилса не ажаб Чин элидин бутқа ибодат.
 Майхонада лангар солиб ўлтурди Атойи,
 То берди санамлар элина дасти иродат.

Gazel 6

Эй бегим, валлоҳ, керакмас танда жон сизсиз манга,
 Ҳам ҳаёти Хизру умри жовидон сизсиз манга.
 Эл тирик дерлар мени, кўнглумда фикр этсам вале,
 Бу тирикликта бўлур юз минг гумон сизсиз манга.
 Сиз санамлар хонидурсиз, бандангиз бир энчу қул,
 Бўлмасун ушбу улуста хонумон сизсиз манга.
 Жаврунгиз меҳру вафодур, дардингиз айни даво,
 Филмасал гар ўлтурурсиз, меҳрибон сизсиз манга.
 Васлингиз умрум гулидур, шавқида мен андалиб,
 Ёз фаслинда бўлур вақти хазон сизсиз манга.
 Мен бу юз муштоқидурмен, боғу бўстон ким бўлур?
 Бўлмасун насрину лола арғувон сизсиз манга.
 Мен Атойимен Ҳусайний, ҳусн ичинда сен Ҳасан,
 Карбалодур равзаи боғи жиннон сизсиз манга.